

Люди сперечаються про те, чи треба повертати до лібералізму, чи вводити етатизм, соціалізм, корпоративізм, господарство, яким кермує уряд, синдикалізм, комунізм... Ось так маємо векику скалю можливостей. Кожний з нас має змогу вибрати по своїй вподобі одну з тих рецепт. Такий вибір дуже легкий. Кому щастило з лібералізмом — цей боронить лібералізм. Навпаки: кому життя у тих обставинах йшло важко, цей зідхає до іншого ладу і робить це по своєму особистому вподобанні з надією на краще завтра, краще навіть у найгарнішому значінні цього вислову.

Коли би вибір такого або іншого ладу залежав тільки від наших уподобань або суспільних переконань, справа не була би дуже трудна. Вистарчило би скликати всіх людей, почислити голоси за одним або за другим ладом і на основі такого голосування взятися за перебудову нашого господарського життя у новому напрямі.

На жаль — може навіть і на щастя — ми обтяжені сервітутом у формі матеріяльного і культурного минулого. Отже коли ми навіть рішилися б на знищення усього, що було і що тепер є, щоб у цей спосіб визволитися від впливів минулого і мати свободу ділання на будуче тільки на основі нинішнього рішення, зустріло би нас велике розчарування, бо цей терен, який ми хотіли би мати цілком вичищеним від всякої минувшини тільки на око був би таким первісним. Така „чистка“ не дозволить нам забути думати, читати або писати і не позбавить нас свідомости, що можна послуговуватися електрикою, вугіллям і т.д., бо цілковите зірвання з минулим переходить наші сили. Іншими словами: у виборі дороги на будуче цілком немає ще свободи тому, ще мусимо вийти з цієї точки, у якій ми є нині. Якщо прислуговує нам можливість вибирати загальну мету, то шлях до неї завсіди залежний від точки виходу.

Для означення якоїсь точки у просторі не маємо іншого способу, як означення її місця у відношенні до інших точок. Так само для означення сучасної господарської ситуації мусимо мати змогу порівнати її з якоюсь іншою, відомою з минулого. Нема іншого способу, щоби зорієнтуватися у нашому питанні. Отже коли йде про устійнення сучасної господарської хвилі, то можемо це зробити тільки на підставі порівнання її з якимись попередними ситуаціями, бо будучі такі ситуації — це для нас тільки загадка і вони існують лише у сфері нашої уяви.

Таке порівнання повинно з одного боку зобразити зміни, що відбулися у давній господарській ситуації, а з другого устійнити ті чинники давньої ситуації, що залишилися без змін. Така метода видається тимбільше вказана, що назагал давні часи вважається „добрими“, а нинішні злими. Щойно після устійнення доконаних змін та ненарушених ділянок пічнемо роздумувати, чи нинішнє зло впливає: 1) зі змін, 2) з причини залишення у нашому господарському ладі старих, ненарушених ділянок, 3) або з причини одночасного існування змінених і незмінених ділянок, що з собою не годяться.

II. Основна переміна.

При обсервації великих перемін, що відбулися менше-більше від сто літ, не будемо — як багато економістів — добачувати їх у повстанні промислу, комунікаційних засобів, великанського технічного знання разом з електричністю, хемією, телеграфом, телефоном і радієм тому, що на нашу думку найбільш сутня переміна у господарській ділянці, що повстала наслідком розвитку промислу, є у зміні відношення людини до її праці. Людина перестала працювати для безпосереднього заспокоєння своїх потреб і почала працювати „на продаж“, інакше кажучи для грошей, щоби щойно посередньо, при помочі тих грошей, заспокоїти свої власні потреби. В дійсності треба нашу думку висловити інакше — обережніше: число людей, що працюють для грошей впродовж останніх 100 літ непомірно зросло, тоді, коли число людей, що працюють для безпосереднього заспокоєння своїх потреб дуже змаліло. Або ще інакше: частина людської праці, призначена для безпосереднього заспокоєння потреб дуже змаліла, натомість частина праці, виконувана на продаж, дуже зросла.

Але читач запитає, чи цю зміну треба признати за найбільш сутню у господарському житті. На нашу думку треба це зробити без вагання, тільки з застереженням цього, що ми вже сказали про вибір елементів порівняння, бо зміна, і то дуже глибока у тому, що з ладу, у якому кожний працював для безпосереднього заспокоєння своїх потреб, коли навіть обмежував ті самі потреби до найскромніших розмірів, в якому одначе кожна одиниця або родина була або могла бути господарськи самостійна, могла коли вже не жити повним життям, то принайменше існувати, що з цього ладу — повторяємо — ми перейняли до радикально відмінного ладу.

В давньому ладі одиниці, що жили з продажною праці (маємо тут на думці як нуждарів так і багачів), були у невеликому проценті і саме як малий процент, як виїмок могли існувати у суспільності, що складалася з одиниць, які самостійно працювали для себе. Сто літ згодом, навіть 50—60 літ згодом — маємо тут на думці нинішні часи — населення представляє інший образ: кількість людей, що мають у разі конечности можливість незалежного від суспільности існування впала дуже значно. Не треба забувати, що нинішній французький або швайцарський хлібороб, що посідає не повне сільське господарство, а тільки виноградники або годівлю дробу, вже зовсім до тієї групи не належить. Натомість дуже зросла кількість людей, що працюють виключно на продаж, себо навіть у дрібницях є залежні від суспільности. З незалежного під господарським оглядом нуждаря людина перемінилася в одиницю відносно засібну, але сильно залежну від решти суспільности і без її помочі не зуміє існувати навіть у найбільш примітивний спосіб. Господарська самовистарчальність одиниці майже цілковито знищена у новочасному

житті. На її місце прийшла, залежно від краю — менш або більш певна залежність від громадянства.

Не будемо пояснювати, що ця переміна повстала зі спеціалізації праці, а та знову є вислідом новітньої техніки, що знов завдячує своє існування розвиткові науки, що цілу ту зміну облекшило введення гроша і банків і т. д.

Це все справи надто відомі, щоби довше зупинятися над ними. Нам вистарчає ствердити ту радикальну зміну, що її не вагаємося назвати найбільшою революцією ХХ. століття, революцією, що в дійсності значно далше вибігає поза чисто господарські межі нашого життя і що супроти неї всякі інші названня знання і техніки видаються нам чимось другорядним і несутнім, чимось „кількісним“, а не „якісним“.

Після ствердження тієї найбільше — на нашу думку — сутньої зміни мусимо подумати, чи є основні ділянки давного життя, що перетривали і що далше рішають про наше життя у спосіб якнайбільш характеристичний. Такі ділянки є. Сутньою принакою життя з-перед сто і більше літ було... — хай нам вільно буде вжити народнього вислову: „як собі постелиш, так випиєш“. Думка, замкнена у тих кількох словах, була підставою, була засадою цілого господарського життя, всіляких приписів, законодавства і взагалі нашого „світогляду“. Кожний повинен пам'ятати, що коли сам собі чогось не зробиш, то інші за нього напевно не зроблять: „не зробиш — не будеш мати“. В господарському ладі, що в ньому кожний, з виїмками, міг щось робити для себе, навіть коли ті можливості були малі, та засада мала свій глибокий змісл і принайменше у деякім ступні находила своє обоснування. І хоч воно не завсіди було практичне — бо і у тамтому ладі люди гинули з голоду і найбільші зусилля втриматися при житті були даремні — то принайменше було теоретичне, — бо приймали, що кожна людина у тому ладі може вдержатися з праці на свому, хоч би найскромнішому варстаті.

Отже маємо вражіння, що ця засада в цілості збереглася і перенеслася до нового ладу, у якому більшість людей не має змоги безпосередно особисто працювати для себе, бо працює на продаж, в устрою, що в ньому самовистарчальна людина і навіть не лиш окремі одиниці, але цілі самовистарчальні держави треба признати за аномалії, пережитки, що не відповідають сучасній хвилі, залишки минулого, засуджені на загладу.

На нашу думку з одного боку саме та велика переміна, що відбулася у відношенні людини до праці або, коли хтось волисть, у системі праці і з другого боку збереження давньої головної засади „кожний собі“, найбільш сутньо означають сучасну ситуацію у лінії розвитку господарського життя.

Тепер приходить на нас обов'язок перевірити, чи зясована зміна у системі праці є причиною сучасних труднощів, бо коли так є справді, треба цю зміну знову „відробити“ та повернути до давньої системи. Далше треба перевірити наслідки збереження давньої засади „кожний собі“ та вкінці можливі труднощі,

що виринають з опертя нашого господарського ладу з одного боку на залежності одиниці від громадянства, а з другого нато-мість на домаганні, щоби одиниця сама собі давала раду.

III. Поворот взад — неможливий.

Чи є щось, що промовляє за розвитком знання і техніки, отже за розвитком машинізму? Передовсім саме змагання до щораз то нових надбань, побіч цього пересвідчення, оперте на історії цілого людства, яке нас вчить, що ніколи менше справне знаряддя не замінило більше справного, але завжди навпаки. Лук можемо витягнути зі складу старовини як дуже милий спорт, але лук не прожене з мисливства новітньої стрільби (якщо саме мисливство не стане спортом). Під тим оглядом не можемо мати найменших сумнівів, хіба що ціла наша цивілізація має бути знищена до тла, як це вже нераз бувало зі старими цивілізаціями, та Європу має заселити за кількасот літ пів-кочовий пастир.

Чи є щось, що промовляє проти подібного розвитку? Назагал критики технічного поступу не мають глибшої основи та є дзеркалом невдоволення тільки даної хвилі. Тому не думаємо, щоби подібне хвилеве невдоволення мало мати настільки ваги і щоби здержало сучасний гін до технічного розвитку. Не думаємо також, щоби такий хвилевий протест приневолив людство повернути до давньої системи праці. Впрочім таке повернення до минулого незавсіди можливе, хоч би з огляду на щораз більше і більше заселення нашої землі, що обмежує, і то дуже скоро, місце, призначене для кожної поодинокі одиниці і завсіди вимагає відмінної техніки праці.

Але може існують інші мотиви поважнішого характеру, що промовляють проти дальшої індустріялізації нашого життя? На нашу думку такі причини існують, хоч вони є мало вловимі і належать радше до ділянки трансцендентальної як господарської. Як ми вже вище зазначили, технічний поступ, принайменше тепер, створює щораз більшу залежність одиниці від суспільности, щораз більше позбавляє її індивідуального характеру та перемінює в клітину громадянства.

Наша сучасна природа бунтується проти цього, підсвідомо боронимо нашого окремого „я“ і нашої незалежности, не хочемо погодитися на ролю мурашки в муравлищі, хоч би ми мали дістати ролю провідника. Тому на нашу думку найбільшою перешкодою до дальшої індустріялізації нашого життя може бути наша „натура“, щось нематеріяльного, що принайменше в цілості годі взяти в рами зорганізованого життя, те щось, що змагає до необмеженої свободи і незалежности. Але ті справи надто далеко виходять поза межі нашої статті.

Мусимо собі усвідомити, що коли у господарському ладі, спертому на безпосередній праці для себе самого, суть розвитку була в тім, що повставало щораз більше осередків (родин), які володіли щораз багатшими і щораз численнішим знаряддям

і варстатами праці, осередків, що майже зовсім незалежно від решти світу живуть і працюють, то в нашому господарському ладі, опертому на спеціалізації, той самий розвиток спирається на повстанні щораз більшої і більшої кількості людей, приготованих фахово і матеріально до виконання стисло означеної праці, зовсім недоцільної безпосередно для самого фахівця. Штучні погної виробляють люди, що не мають ані пяди землі, добірне насіння плекають люди, що не мають ніякої ріллі, лікар не лічить найближчої родини, інженер - електротехнік кличе робітника для заложення електричного дзвінка, самоходовий механік не має самоходу, панночка, виспеціалізована у писанні на машині, нічого не пише для себе... Шевці і без чобіт! Така переміна цілої нашої праці, початково виконуваної для нас самих, на працю, призначдну в цілості на продаж, спричинює одночасно нищення давніших варстатів праці, зовсім зайвих у нашому ладі та поступенно людина стає цілковито нездібна виконувати що інше крім свого звання, отже чогось для себе, хоч би тільки тому, що не має ніякого відповідного варстату праці, ніякого знаряддя. Жінки вже не вміють прясти, ткати і шити, та скільки то мужчин ніколи не мало у руках сокири, пили або мотики та не зуміє зарізати теляти.

Цілковита залежність тих людей від громадянства в тому, що коли воно не візьме їх праці в заміну за гроші, то ті люди цілком пропащі, бо вони позбавлені змоги виконати якесь безпосереднє зусилля, що відповідає їх потребам. Вони не в силі зробити для себе навіть дрібниць. Не забуваймо, що навіть зварення поживи вимагає горшка, печі і топлива. Зразком новітнього життя є робітник, що користується з публичної харчівні і мешкає в умебльованій кімнаті, де навіть нема місця ані на піч, ані горшки, де варення гостро заборонене.

Давня можливість праці для самого себе, така дуже багата і ріжноманітна, є тепер замінена правом виставляти свої здібності до праці на продаж у цей сам спосіб, як виставляється товари у склепі. Не даром саму працю називають в суспільній економії товаром. Непроданий товар можна взяти назад до хати, правда не завжди, бо є і товари, що псуються і не можуть „лежати“, але що зробити з непроданою здібністю до праці, коли та здібність це одинокий засіб удержання одиниці при житті? Ліберальна школа вчить, що це якраз одинокий розумний спосіб регулювати заплату та поодинокі роди праці. Коли маємо багато виставлених на ринку здібностей до даної праці, вони втрачуть на ціні, натомість у противному разі ціна праці іде вгору. У той спосіб здібності до праці автоматично звертаються до фахів, що інтересують суспільність і є дорого оплачувані та навпаки відвертаються від таких занять, що не інтересують суспільности. Такий стан можна б вдержати, коли би суспільність завжди використовувала цілу існуючу можливість праці і надавала можливостям при помочі різних цін відповідний напрям. Але так не є, про що найкраще свідчить ця армія безробітних.

Коли виходити з założення лібералів і економістів та трактувати згідно з їх наукою працю як товар, то треба би бути послідовним і сказати: так само, як зайвий товар автоматично знищується, так само має бути знищена і та зайва маса безробітних. Але економісти не вагаються зробити такий висновок, тому, що це противиться нашій моралі (суспільність толерує голодну смерть як виїмковий прояв, але не витримає голодної смерті більших мас), та побіч цього... тому, що боялися б, і зовсім слушно, що так значна скількість безробітних може дійти до переконання, що існує ще й інший вихід з тяжкої ситуації: неочечно нинішні безробітні мають згинуть, бо кожна насильством зуміють заняти місце тих інших „робітних“, то ті інші стануть безробітними і погибнуть, що з точки погляду ліберальної доктрини не може викликати спротиву.

Не будемо дальше зупинятися над тими трагічними справами. Вони надто добре всім відомі. Одначе мусимо підкреслити абсурдальність трактування людської праці на рівні з іншими товарами, бо коли навіть признати працю за товар, то цей товар зовсім виїмковий, в противенстві до інших товарів не можна його знищити, отже треба його визискати, інакше кажучи, набути у відповідній хвилі та у відповідний спосіб.

Придивімся, як виглядає на тлі нашого господарського ладу засада „хай кожний собі радить, як вміє“ і чи вона вдержиться. Ця засада могла мати деяке примінення у ладі, де можливості ініціативи були майже необмежені, але як має ділати така засада у системі, в якій ті можливості зредуковані тільки виключно до права виставляти здібності до праці на продаж і ждати, поки їх не куплять. Треба собі усвідомити, що у нашому ладі ті можливості підпали стандаризації, як і решта життя і що нині для поодиноких родів праці способи їх виміни на гроші є точно устійнені, а радше зредуковані до цього чи іншого роду виставлення їх на продаж, при чім для інтратніших фахів передбачується рекляму (поручення), так само як для перфум і автомобілів, для менше інтратних — продаж без реклями, так само як для бараболі або вугілля — гуртом. Коротко кажучи, засада „кожний для себе“ видається вам якимсь великим безглуздем не до вдержання у господарському ладі, що позбавляє людей всякої можливості ініціативи та найнеобхідніших знарядів праці для особистого життя. Річ ясна — маємо тут на думці широкі маси, позбавлені достаточних капіталів і звязків.

IV. Де рятунок?

Кожний визнавець тієї або іншої спасенної рецепти, без огляду на те, чи це буде соціалізм, етатизм, індустриалізація краю, піднесення хліборобства або парцеляція маєтків і т. д., реклямує і захвалює свої способи рятунку, але дуже нечисленні серед тих лікарів роблять це з достаточною свідомістю обовязків, що впадуть на виконавців такого або іншого пляну. Треба собі

здавати справу з цього, що той, хто вимагає нпр. індустріялізації краю, бажає ладу, в якому значно зросте залежність одиниці від громадянства, себто ладу, в якому уряд в імені цілого громадянства матиме обов'язок дати заняття всім людям або безпосередно через те, що дасть їм працю або посередно через те, що вдержить в краю такий попит на працю, щоб взагалі не було безробіття. Навпаки ліберал, що відкидає всяке втручання уряду до господарських справ, повинен поборювати всяку індустріялізацію, бо вона автоматично доводить до необхідної інтенсивності уряду у господарських справах, хоч би у формі опіки над безробітними і взагалі над робітниками, що радикально ломить засади лібералізму та створює побіч подібної опіки нпр. картелі промисловців. Цей саме обов'язок докладного уявлення цього, чого хочеться, паде також на соціяліста і комуніста, етатиста та всіх інших спасителів, бо треба знати, чи свідомо змагаємо до узалежнення одиниці від загалу, чи навпаки, бажаємо запевнити людині можливо найбільшу незалежність. Це є справа найважливіша у сучасному стані нашого господарського розвитку, бо залежно від її розвитку зміниться як вимріяний образ лібералізму і капіталізму так і соціялізму.

V. Головна проблема.

На початку ми висловили переконання, що коли не маємо свободи у виборі дороги, то принайменше ми вільні у виборі ціли. Чи воно так дійсно? Якщо працю уяви або думки назвемо вибором ціли, то цілком певно прислугує нашій уяві право і свобода вибору такого господарського ладу, що найбільше відповідає нашим особистим поглядам. Але коли йде про здійснювання, про зближування до вимріяної мети, чи ми маємо таку свободу? Уявім собі на хвилю, що нашою ціллю буде запевнити кожній одиниці господарську незалежність: чи можемо приступити до здійснювання такої програми, коли одночасно маємо свідомість, що сам кількісний зріст населення створює щораз більшу залежність одної одиниці від другої хоч би вже через саму тісноту, що так скоро повстає?

Чи можна приступати до здійснення такої програми без відкинення сучасних і будучих надбань техніки, що вимагає спільного зусилля — отже залежного — великих мас людей? Чи не розумніше дійти до переконання, що у практичній ділянці нашого життя та у виборі ціли ми дуже обмежені, бо в дійсності маємо ледви свободу вибору направи тієї або іншої дрібниці, а крім цього ми приневолені числитися з існуючими умовами.

Ціле наше теоретичне міркування практично зводиться до ось якої проблеми: нагла зміна системи праці, що спирається на переході з праці для безпосереднього вдоволення наших потреб на працю, виконувану для грошей, нагло позбавила людину господарської незалежності та узалежнили її від решти громадянства. Які є способи злагіднення труднощів, що тут ви-

ринають? Коли теоретична відповідь на таке питання досить легка, то практичне її виконання без сумніву викличе значні труднощі супроти безчисленних відмін і ступнів новочасної залежності поодиноких людей, фахів і груп. До нинішнього дня маємо нпр. оселі ще цілком незалежні від решти краю під господарським оглядом та навпаки, такі людські осередки як міста, що майже цілком залежні від решти краю.

З точки погляду теорії треба би берегти або опікуватися існуючими останками господарської незалежності, щоби вдержати її принаймні на деякому рівні якнайдовше. Отже коли нині у якомусь краю частина людської праці, виконуваної безпосередно для особистих потреб, сягає 30 процент цілого людського зусилля, а частина праці, воконуваної для грошей — 70 процент то треба дбати за можливе довше збереження тих відносин та не допустити, щоби вони змінилися у короткому часі ще більше на некористь особистої праці. На нашу думку зусилля керманців повинні у таких обставинах до цього змагати, щоби у ділянках праці, де залежність переходить 70 процент, таки залежність зменшати шляхом творення для тих ділянок побічної незалежної праці (город для фабричних робітників — це типовий варстат такої незалежної праці), і навпаки у тих фахах, де незалежність перевищує 30 процент, збільшити залежність через введення до гих царин у деякій мірі промислового елемента.

Щойно на цьому тлі такого „вирівнання“ господарської залежності і незалежності поодиноких одиниць — якого у цілості досягти годі — може повстати оперття нашого господарського життя на нових підставах, інших від нинішних. Можна припускати, що у суспільності, у якій значна більшість одиниць буде залежна у високій мірі від громадянства, засада „як собі постелиш, так виспишся“ не втримається та буде заступлена іншою або принаймні більше застосованою до нових умовин життя і риск перебудови господарського життя на засаді, що держава повинна безумовно про все думати, теж не буде загрозувати, бо така засада не відповідатиме потребам дійсности.

Перед хвилею ми зазначили, що не можливо довше втримувати ще існуючі останки господарської незалежности. Чи дане становище дасться оборонити, чи не краще супроти існуючого напруму розвитку, що створює щораз більшу залежність, не здержувати цього розвитку, але сміливо поробити з цього всі висновки і цілковито зірвати зі самовистарчальністю? Годі відповісти категорично так або ні, але за задержанням незалежности промовляє ось що: Наша психіка, наші засади і погляди не додержують кроку господарському розвиткові і тим перемінам, що з нього випливають. У ділянці думки, наших поглядів і засад ми залишаємось позаду нашої господарської дійсности та з тим лучиться те, що ціла низка наших громадянських інституцій, з приписами, законами і законодавством на чолі, не відповідає дійсности, бо виявляється, що куди трудніше змінити погляди як матеріальну сторону нашого життя. Отже треба

„дати час“, дати змогу і тій нематеріальній сторінці примінитися до нових умов. Це справа життєвого опортунізму.

VI. Перспективи будучого ладу.

Поворот до господарського ладу, в якому більшість одиниць або дрібних угруповань, як нпр. родина була би господарські незалежна та могла жити і працювати самовистарчально, на нашу думку — сьогодні не до подумання і то всупереч ілюзії, яку створюють малі оселі, що живуть майже без ніякого контакту з рештою світу. Може бути, що такий поворот буде можливий для численніших угруповань. І так бачимо нпр. повстання деяких змагань до самовистарчальності серед найчисленніших господарських одиниць, якими є держави, змагань, що впливають нині не так з бажання створити якийсь самовистарчальний господарський організм, як з konieczности самооборони перед захланністю сусідів, захланністю, що логічно випливає з нашої системи і господарського ладу, а зовсім не з індивідуальних прикмет іншого народу. Не входячи в причини повстання таких змагань, мусимо здавати собі справу, що вони існують, що позваляє принайменше теоретично передбачувати можливість повстання навіть у недалекій будуччині подібних змагань у менших господарських організаціях як нпр. військо, якийсь численний хліборобський союз, якісь кооперативи, або громада, повіт і т. д.

Але нас інтересує інша справа: Навіть у такому ладі, в якому родина була самовистарчальною одиницею, кожний проте її член був від неї залежний, отже не мав господарської незалежності. Так є безперечно, але у подібному ладі родина забезпечила кожній одиниці якийсь рівень господарського існування відповідно до засібності родини і це в спосіб незвичайно приязний і логічний. Чим більша була залежність одиниці (дитина, каліка, старик), тим менше до нього приміювали засаду „як собі постелиш так спатимеш“, бо цю засаду родина цілковито приміювала щойно до одиниць, що з неї вийшли, себто перестали бути від неї залежні. Звідси випливає дуже ясний висновок, який можна легко схопити у цілком точну формулу: в міру зросту господарської залежності одиниці від якогось організму, чи це буде родина, громада, синдикат, товариство або вкінці держава, такий організм не має права приміювати до одиниці засади „кожний собі“, але має обов'язок або усамостійнити одиниці шляхом створення для неї самовистарчального варстату праці, що з хвилию залежності від держави або громадянства означувало би обов'язок зміни ладу, — або шляхом забезпечення одиниці якогось рівня існування, що відповідає господарській силі організму, від якого вона залежна.

Можна процентово зобразити залежність одиниці від громадянства, можна досить докладно обчислити таку залежність в кожному поодинокому краю. Коли на підставі таких обчислень дійдемо до переконання, що нпр. у якійсь державі 50 процент

праці населення виконує безпосередно для вдоволення своїх потреб, а п'ятьдесят на продаж, то обов'язком держави буде забезпечити, очевидно на якихось умовах, принаймні половину пересічного рівня егзистенції кожному громадянину.

VII. Господарський занепад родини.

Родина розпадається! Накликують нас схаменутися та обєригати родину, цю „клітину“ суспільности. Це дуже похвальна і гарна акція, але мабуть дещо наївна, коли спинюється виключно на накликуванні. „Родина“ як одиниця господарськи самовистарчальна, була великим злучником. На вихід з родини рідко хто відважувався, бо навіть одиниця дуже сильна знала, що сама не в силі собі дати ради зі всіми потребами.

Ще найсильніше збереглася родина серед магнатерії, що завдяки своїм зв'язкам і багатвам, може як досі, запевнити відповідні становища майже всім своїм членам. Крім цього втримується на селі, бо і там ще кожний з її членів має значні можливості давати собі раду. Натомість у інших верствах громадянства родина щезає тому, що не в силі дати своїм членам навіть найбільш примітивного існування. Родина створює залежність або злуду залежности для своїх членів і у заміну за те нічого не дає: раз тому, що не може, дальше — супроти безсилля — тому, що перестає почуватися до такого обов'язку. Отже залежна від громадянства одиниця шукає собі іншої „родини“ — громади, товариства, синдикату, партії, церкви, всякої організації аж до держави включно, що могла би їй забезпечити найкращі умови існування — ясно — не тільки матеріального існування, бо матеріальна сторінка, хоч на кожному кроці переважає, однак не рішає про все у нашому житті*).

Самовистарчальна родина, що забезпечує своїм членам існування, зникає. З нею гине необхідна для кожної одиниці точка опертя. Існуючі сьогодні товариства, організації і союзи тільки у слабій і дуже недостатчній мірі переняли ролю і обов'язок давньої родини. Невже держава зуміє взятися за ту ролю і ті обов'язки? Чи держава не є організацією надто численною, чи не треба ролі і обов'язків родини поділити поміж державу і дрібніші організації? Годі вже сьогодні дати відповідь на те питання, однак не підлягає найменшим сумнівам, що у суспільності, яка

*) Родина під господарським оглядом дуже ослабла, однак годі говорити про цілковитий господарський розпад родини. Вона не може, що правда, сьогодні вивінувати так свого члена, щоб він міг незалежно від неї існувати, однак все ж таки вона вдержує часто при житті своїх членів і безробітні якраз при ній шукають свого захисту. Також від господарського життя родини треба відрізнити родину як таку, що сповняє цілий ряд інших завдань, що існують мусить, якщо суспільність не має перемінитись в звичайне стадо (в останніх часах стверджують це і більшовики й намагаються скріпити родину, якої зв'язки самі дуже ослабили). І хоч деякі господарські функції родини може, а в деяких обставинах мусить перебирати на себе держава чи суспільність, то з другої сторони мусить вдержати саму родину як таку у власнім своїм інтересі. — *Ред.*

щораз сильніше узалежнює від себе кожную одиницю, спадає на суспільність щораз більший обов'язок зорганізувати опіку.

Коли у ділянці релігії та вірувань ми створили поняття свободної волі, то у господарській ділянці саме поняття справи не розв'язує.

Солідарність.

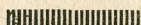
Чи нинішній господарський лад дозволяє на солідарність у відносинах між людьми? На нашу думку треба відповісти: ні! Солідарність гармонізує з господарським ладом, в якому кожний працює на власному варстаті для себе. В такому ладі солідарність — це самопоміч, забезпечення в разі, коли треба іти за допомогою до ближнього, натомість у нашому ладі, опертому на взаїмному видиранні грошей, солідарність — це щось ярко суперечне, бо мій гріш має куди більше значіння, коли мій сусід не має грошей або має їх значно менше від мене та вкінці ще тому, що для мене зменшуються вигляди придбати гроші в міру, як їх здобуває мій сусід*). В нашому ладі раціонально існує тільки змова для здобуття грошей — отже змова банкірів, фабрикантів, купців, капіталістів, хліборобів, урядників, робітників... не називаймо всіх, бо це може комусь непотрібно розкрити очі на нашу дійсність. Будьмо солідарні та не здираймо соромливої занавіси.

ІХ. Протекціонізм.

Осуджуємо протекції... Годі про щось більше нелогічного у нашому господарському ладі. Держава захвалює (протегує) власні позички, бо хоче здобути гроші, фабрикант власні вироби, бо хоче заробити. Те саме робить купець, артист, ремісник... і всі послугуються при цьому платним посередником. Але коли хтось безплатно протегує здібність до праці ближнього, будуть його осуджувати, хіба... що відкриє бюро посередництва праці і буде протегувати своїх ближніх, але вже не даром, а за гроші. У ладі, опертому на продажі, протекція — це його складовий чинник.

Одначе ми відійшли від теми. Отже залишім вільне місце критиці й увазі читачів та закінчим наші міркування реченням з Ренана: „Коли держава не займається суспільними справами, вони формуються поза державою в осередках, що нищать державу“.

Переклав М-К.

*) Навіть при теперішнім господарським ладі солідарність можлива і конечно, але до цього треба, щоб люди зрезигнували зі своєї хапчивости й захлапности. Якраз християнство накликає, щоб люди обмежили свої доходи до зисків, потрібних для повного забезпечення свого існування і зрезигнували з надмірного збирання капіталів коштом руїни своїх ближніх, бо це врешті-решт вийде їм самим на шкоду, тому що допровадить до соціальної революції, або загальної кризи, в часі якої збанкрутують. Отже всупереч твердженням автора солідарність можлива і конечно в кожному господарським ладі, якщо той лад має бути здоровий і тривкий. — Ред.